

Nyugat-magyarországi Egyetem

Doktori értekezés tézisei

**A FENNTARTHATÓSÁG ÖKOLÓGIAI, PEDAGÓGIAI ÉS PSZICHOLÓGIAI
VONATKOZÁSAI**

Perényiné Somogyi Angéla

Sopron

2010

Nyugat-magyarországi Egyetem

Erdőmérnöki Kar

Kitaibel Pál Környezettudományi Doktori Iskola

Doktori Iskola vezető: Prof. Dr. Mátyás Csaba egyetemi tanár

Környezetpedagógia program

Programvezető: Kovátsné dr. habil Németh Mária főiskolai tanár

Témavezető:

Kovátsné dr. habil Németh Mária
főiskolai tanár

1. A lakosság környezeti attitűdformálásának szükségessége, célkitűzések

Manapság már senki sem kérdőjelezi meg, hogy olyan korszakban élünk, mely az emberi élet minőségét és méltóságát is fenyegeti, egyre többet hallunk a környezeti válságról. A válság számos olyan tényezőt veszélyeztet, amitől a jövő generációk léte függ. Mindez arra figyelmeztet bennünket, hogy a *környezettel harmonikusabb szokásokat*, környezetkímélőbb életvitelt és ennek megfelelő *értékrendet* kell kialakítanunk. A megfelelő szemlélet és magatartás kialakításának a leghatékonyabb eszköze az *oktatás, a nevelés, a személyiségfejlesztés, az attitűdformálás, vagyis a tudományok összefogását, integráltságát prezentáló, a fenntarthatóság pedagógiáját megvalósító környezetpedagógia*. Elszigetelt környezeti problémáról azonban nem beszélhetünk, hisz a válság globális jellegű, érinti a társadalom minden alrendszerét, az ökoszisztémákon túl a társadalmi, politikai és a gazdasági rendszert is. A világról, egy országról, vagy egy családról pedig *fenntartható módon* gondoskodni csak *tudatos, a környezet, a gazdaság és a társadalom összefüggéseit, a problémákat ismerő és azok megoldásáért cselekvő emberek képesek*.

A kutatás fő célkitűzése a *fenntarthatóság ökológiai, pedagógiai és pszichológiai vonatkozásai* komplex vizsgálatának eredményein keresztül a közoktatás *diákjainak környezettudatos szemléletformálása*, továbbá a *felőtt lakosság környezeti attitűdjeinek feltárása*, és azok pozitív irányba történő *formálása lehetőségeinek kimunkálása*.

A célok elérése érdekében a *fenntarthatóság ökológiai, pedagógiai és pszichológiai elméleti hátterének bemutatása* után empirikus kutatásra vállalkozott a szerző. A disszertáció írója vizsgálta az Országgyűlés által elfogadott 96/2009-es határozatot a harmadik Nemzeti Környezetvédelmi Programról abból a szempontból, hogy hogyan segíti elő, illetve milyen feladatokat fogalmaz meg az önkormányzatok számára azért, hogy a lakosság környezettudatosságának kialakítását megvalósítsa. Továbbá megvizsgálta az önkormányzatok tevékenységét, amelyet a lakosság környezettudatosságának fejlesztése érdekében fejtenek ki. Végül vizsgálta a *felőtt lakosság és a gyermekek környezeti attitűdjeit*.

A felőtt lakosság és a gyermekek környezeti attitűdjeinek feltárását azért tette meg a szerző, hogy megismerje és bizonyítsa, hogy az attitűdök befolyásolásával hogyan változtatható meg a viselkedés a környezettudatos magatartás kialakítása érdekében.

A vizsgálatok során azt is értékelte, hogy a fenntarthatóság elvei mennyire jutnak érvényre a helyi vezető apparátusok tevékenységében, illetve, hogy az *önkormányzatok*

képesek-e ellátni a Nemzeti Környezetvédelmi Programban kijelölt feladataikat a *lakosság környezeti szemléletformálásában*.

2. A kutatás hipotézisei

1. Az országgyűlési határozattal megerősített Nemzeti Környezetvédelmi Program ellenére *sem kielégítő a magyar felnőtt lakosság környezettudatossága sem az ismeretek, sem az attitűdök, sem a viselkedés szintjén.*
2. A III. Nemzeti Környezetvédelmi Program minden akcióprogramjában törekszik az *önkormányzatok és a lakosság környezettudatosságának* alakítására.
3. A III. Nemzeti Környezetvédelmi Program ismeretében az *önkormányzatok megfelelő határozatokat hoznak és cselekvési programot dolgoznak ki, sőt hatékonyan tesznek azért, hogy a lakosság környezeti szemléletformálását megvalósítsák.*
4. A *felnőtt lakosság környezeti ismereti az utóbbi években növekedtek, amely várhatóan realizálódik a viselkedésükben, tevékenységeikben.*
5. Az iskolai pedagógiai munkát szabályozó törvényekben és tantervekben megfogalmazott követelmények ellenére *sem kielégítő a gyermekek természeti kötődése és környezettudatos attitűdje.*
6. A disszertáció eredményei *széles körben hozzájárulnak és gazdagítják a társadalomban a környezeti tudatosítást, és segíti azt, hogy az önkormányzati vezetők szembesüljenek a munkájuk során végzett hiányosságaikkal, hogy rádöbbenjenek, hogy ők személy szerint felelősek azért, hogy a településükön élő lakosságnak milyen a környezethez való viszonya.*

3. A kutatás módszertana

A hipotézisek felülvizsgálata érdekében *komplex kutatási metodika* alkalmazására vállalkozott a szerző. Az alkalmazott módszerek a következők voltak:

- *Dokumentumelemzés:* a Nemzeti Környezetvédelmi Program célkitűzéseit és feladat meghatározásait vizsgálta a szerző, értékelt az önkormányzatokra, az oktatási intézményekre és a lakosságra vonatkozóan. Elemezte, feldolgozta a 202/2007. számú

kormányrendeletet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról a környezettudatosságra tekintettel.

- *Kérdőíves adatfelvétel:* írásbeli kikérdezés módszerével vizsgálta a szerző a települések önkormányzataiban a fenntarthatósággal kapcsolatos tevékenységeiket, melyeket kiegészített *szóbeli és telefonos interjúkkal*.
- *Esettanulmány:* esettanulmányt készített a disszertáció írója azon a településen, ahol a környezetkárosítás különösen jelentős mértéket öltött. Az esettanulmány résztvevői az önkormányzat, az általános iskola igazgatója és tanulói, illetve a felnőtt lakosság.
- *Lakossági attitűdvizsgálatok:* a felnőtt lakosság körében írásbeli kikérdezést két alkalommal végzett a szerző, 2007-ben és 2010-ben azt megismételte.
- *Projektív eljárások alkalmazása:* gyermekeknél *rajzelemzéssel* történt a természethez való viszonyuk, környezeti attitűdjeik vizsgálata. *Világjáték-teszt elemzésével* vizsgálta a szerző, hogy a gyermekek világképében a természetes motívumok mennyire vannak jelen, és ezek értékelésével feltárta azokat a hiányosságokat és feladatokat, melyeket az iskolai neveléssel meg kell valósítani.

4. A kutatás eredményei

A *fenntarthatóság megvalósítása* érdekében számos konferencia és egyezmény született. A nemzetközi egyezmények nagy részéhez Magyarország is csatlakozott, melynek nyomán 2009-ben megszületett a harmadik *Nemzeti Környezetvédelmi Program*, ami kijelöli hazai környezetvédelmi politikánk kereteit.

A magyar felnőtt lakosság környezettudatossága a vizsgálataink eredményei alapján az országgyűlési határozattal megerősített Nemzeti Környezetvédelmi Program ellenére sem az ismeretek, sem az attitűdök, sem a viselkedés szintjén nem kielégítő, az erre vonatkozó hipotézisünk tehát sajnos beigazolódott. A 2007-ben végzett *attitűdvizsgálataink* eredménye szerint a lakosság 25%-a nem tudta pontosan még a környezetünket érintő problémákat sem megfogalmazni, ekkor hiába várjuk a megoldási javaslatokat, illetve a helyes cselekvést. A vizsgálatban részt vevő felnőtteknél egyfajta kettősség volt megfigyelhető, hiszen a *nagyvilág problémáit mereven elválasztották a saját környezetük problémáitól*. Ezt támasztja alá az az eredmény, hogy a *klímaváltozás* kedvezőtlen hatásait 21-24%-ban említették *az emberiség legsúlyosabb problémái között*, míg *hazánk problémájaként egyetlen személy sem* (mintha minket nem érintene a jelenség).

A Nemzeti Környezetvédelmi Program fontos *önkormányzati intézkedéseket* és lakossági feladatokat jelöl ki, azonban egyes tematikus akcióprogramjaiban különböző *hiányosságok* is feltárásra kerültek.

Az elemzések eredményei kiválóan mutatják, hogy a globális környezeti problémák megoldásának hazai keretét adó Nemzeti Környezetvédelmi Programban megjelennek a fenntarthatósággal, környezeti neveléssel kapcsolatos szempontok, de egyes akcióprogramokban *nem helyez kellő hangsúlyt* a Program a felnőtt lakosság megfelelő *értékeinek, környezeti attitűdjeinek kialakítására*, így **sajnos elvethető az a hipotézisünk, miszerint a „Program minden akcióprogramjában törekszik az önkormányzatok és a lakosság környezettudatosságának alakítására”.**

Az *önkormányzatok lakossági szemléletformáló tevékenységében* a vizsgálatok eredménye alapján számos javításra, fejlesztésre szoruló terület van. A kutatások eredménye alapján **nem igazolódott az a hipotézis, miszerint „a III. Nemzeti Környezetvédelmi Program ismeretében az önkormányzatok megfelelő határozatokat hoznak és cselekvési programot dolgoznak ki, sőt hatékonyan tesznek azért, hogy a lakosság környezeti szemléletformálását megvalósítsák”**, hiszen az önkormányzatok vezetőinek nagy része saját, a Nemzeti Környezetvédelmi Programban megfogalmazott *feladataikkal sincsenek tisztában* (pl. az éghajlatváltozásra való felkészüléssel). A *lakosság tájékoztatása* is több területen háttérbe szorul (mivel gyakran előfordul, hogy az önkormányzatok vezetői sem tájékozottak ezen a területen, hisz többen írták, hogy nem ismerik pl. a vízminőséget településükön). Ezen túl a *fogyasztói igények vizsgálata* (pl. a vízfogyasztással kapcsolatosan), a *lakosság bevonása* a közvetlen környezetükkel kapcsolatos döntésekbe esetlegesen, csekély számú településen fordul csak elő.

A követéses vizsgálat eredményeit elemezve elmondható, hogy 2010-ben a vizsgált *felnőtt lakosság tájékozottsága, ismeretei gyarapodtak az elmúlt három évben, de eközben környezeti attitűdjeik nem változtak*. Az eredmények szerint tehát az **a hipotézis, miszerint „a felnőtt lakosság környezeti ismereti az utóbbi években növekedni fognak, amely várhatóan realizálódik a viselkedésükben, tevékenységeikben” csupán részben teljesült**, hiszen a környezeti ismeretek gyarapodásával nem változott a lakosság környezeti attitűdje. A környezeti ismeretek differenciáltan növekedtek, elsősorban a főiskolai és egyetemi végzettségűek körében.

A vizsgálataink eredménye alapján *megnőtt azoknak a gyermekeknek a száma, akiknek nincsenek élményei a természettel, erdővel kapcsolatosan, így a megfelelő környezeti attitűdjeik sem tudtak kialakulni, ill. a kialakultak fejlesztésre szorulnak.* A gyermekekkel végzett *projektív eljárások eredményei* alapján elmondható, hogy jelentős mértékű a gyermekek elidegenedése a természettől. Vizsgálataink **alátámasztják a hipotézisünket, miszerint „az iskolai pedagógiai munkát szabályozó törvények és tantervek következtében sem kielégítő a gyermekek természeti kötődése és környezettudatos attitűdje”.**

5. Tézisek

1. A hazai környezetvédelmi politikánk kereteit kijelölő harmadik *Nemzeti Környezetvédelmi Program* olyan fontos *önkormányzati intézkedéseket* jelöl ki, mint a közintézmények *energiatakarékos működtetése*, a *helyi értékek* bemutatása, a fenntartható *területrendezés*, a *parlagfű-mentesítéssel* kapcsolatos feladatok végrehajtása, a *védetté nyilvánítási* eljárások lefolytatása és az *ár- és belvízvédelem*. A Programban a *lakosság feladatainál* hangsúlyos az *energiatakarékosság és a tudatosság a fogyasztói* döntések során. A harmadik NKP egyes Tematikus Akcióprogramjaiban azonban különböző *hiányosságok* is feltárássra kerültek, melyek közül a legjelentősebbek a következők:
 - Hiányzik egyes alapfogalmaknak a tisztázása (pl. klímatudatos magatartás).
 - A kijelölt feladatok végrehajtását mérő mutatók sok esetben hiányoznak.
 - A bemutatott öt akcióprogram közül négyből hiányoznak vagy a lakossági, vagy az önkormányzati feladatok, vagy mindkettő (csak az Éghajlatváltozás Tematikus Akcióprogramban található lakossági és önkormányzati feladatokat is).
2. A szerző elemzései során arra irányítja a figyelmet, hogy a globális környezeti problémák megoldásának hazai keretét adó Nemzeti Környezetvédelmi Programban ugyan megjelennek a fenntarthatósággal, környezeti neveléssel kapcsolatos szempontok, de egyes akcióprogramokban *nem helyez kellő hangsúlyt* a Program a felnőtt lakosság megfelelő *értékeinek, környezeti attitűdjeinek kialakítására*. A III. Nemzeti Környezetvédelmi Program dokumentumelemzése során így arra az eredményre jutottunk, hogy sajnálatos tény, hogy *a Program nem törekszik minden akcióprogramjában az önkormányzatok és a lakosság környezettudatosságának alakítására*. A környezetért felelős magatartás eléréséhez a környezeti attitűdök

formálásán keresztül vezet az út. A fent vázolt, NKP III. célkitűzéseiből, intézkedéseiből és annak hiányosságaiból adódó feladatok megoldása tehát elképzelhetetlen a pedagógia és a pszichológia tudománya nélkül.

3. *Az önkormányzatok lakossági szemléletformáló tevékenységében a vizsgálatok eredménye alapján számos javításra, fejlesztésre szoruló terület van. A kutatások eredménye alapján az önkormányzatok nem hoznak megfelelő határozatokat a lakosság környezeti szemléletformálására. Az önkormányzatok saját, a Nemzeti Környezetvédelmi Programban megfogalmazott feladataikkal sincsenek tisztában (pl. az éghajlatváltozásra való felkészüléssel), így nehezen képzelhető el a szemléletformálás. Az önkormányzatok vezetői nem kezelik felelősségteljesen a környezeti problémákat, nem érznek veszélyeztetettséget.*

4. *A lakosság tájékoztatása is több területen háttérbe szorul (gyakran előfordul, hogy az önkormányzat sem tájékozott, hisz többen írták, hogy nem ismerik pl. a vízminőséget településükön), vagyis olyan alapvető információk sem jutnak el a családokhoz, hogy a településükön milyen a víz minősége, a levegő szennyezettsége, vagy a közvetlen környezetük állapota. Ezen túl a fogyasztói igények vizsgálata (pl. a vízfogyasztással kapcsolatosan), a lakosság bevonása a közvetlen környezetükkel kapcsolatos döntésekbe esetlegesen, csekély számú településen fordul csak elő.*

5. *A magyar felnőtt lakosság környezettudatossága 2007-ben a vizsgálatok eredményei alapján sem az ismeretek, sem az attitűdök, sem a viselkedés szintjén nem volt kielégítő, hiszen a lakosság 25%-a nem tudta pontosan még megnevezni sem a környezetünket érintő problémákat, ekkor hiába várjuk a megfelelő környezettudatos viselkedést. Az attitűdvizsgálataink eredménye szerint a nem és az életkor nem determináns a környezeti attitűd szempontjából, az iskolázottság hatása azonban nyilvánvaló. A magyar felnőtt lakosságban minél magasabb az iskolázottsága az egyénnek, annál pozitívabb környezeti attitűddel rendelkezik. Az eredmények alapján az is elmondható, hogy a konfliktus-kezelési stratégia összefüggésben van a környezeti attitűdökkel, a versengő szignifikánsan alacsonyabb, az együttműködő pedig szignifikánsan magasabb attitűdökkel társul. Figyelmeztető jel számunkra, hogy a*

versengő stratégiát alkalmazó egyének száma az elmúlt három évben 17%-ról 25%-ra növekedett.

6. A követéses vizsgálat eredményeit elemezve elmondható, hogy 2010-ben a vizsgált *felőtt lakosság tájékozottsága, ismeretei gyarapodtak, de eközben környezeti attitűdjeik nem változtak* (a NEP tesztben elért átlagos attitűdpontszám a két időpontban: 55,44 és 55,36 volt). A Földünket érintő legsúlyosabb problémákkal kapcsolatos vélekedésekről azt mondhatjuk, hogy az elmúlt három évben ugyancsak *növekedett a vizsgált felőtt lakosság tájékozottsága*. Ez a növekedés nem csak mennyiségi, vagyis nem csupán az említett problémák számára vonatkozik, hanem minőségileg más, konkrétan megfogalmazott és sok esetben megindokolt válaszokkal találkozhatunk (pl. az Amazonas erdeinek irtása, vagy a hormonokkal szennyezett ivóvíz problémája).
7. A 2010-ben végzett attitűdkutatásaink eredményeit elemezve azt a megállapítást tehetjük, hogy a környezettel kapcsolatos ismeretek, tudás gyarapodása *differentiáltan történt*. A *környezeti tudás és ezzel összefüggésben a környezeti attitűd kizárólag a diplomások körében emelkedett*, az alacsonyabb iskolai végzettségűek körében stagnált, vagy csökkent. Ez az eredmény valószínűsíthetően a felnőttoktatás attitűdformáló tevékenységével hozható összefüggésbe.
8. Az utóbbi években ugrásszerűen megnőtt azoknak a gyermekeknek a száma, akiknek *nincsenek élményei a természettel, erdővel kapcsolatosan*, így a megfelelő környezeti attitűdjeik sem tudtak kialakulni, ill. a kialakultak fejlesztésre szorulnak. A gyermekekkel végzett *projektív eljárások eredményei* alapján elmondható, hogy jelentős mértékű a gyermekek elidegenedése a természettől. Vizsgálataink eredményei alátámasztják, hogy *az iskolai pedagógiai munkát szabályozó törvények és tantervek következtében sem kielégítő a gyermekek természeti kötődése és környezettudatos attitűdje*. Mindez nagyfokú figyelmeztetés arra nézve, hogy a gyermekekkel végzett pedagógiai munka, foglalkozás sem kielégítő.
9. Egy konkrét településen végzett *esettanulmány* során sajátos kettősséget tudunk megállapítani. A gazdaságilag elmaradott borsodi térségben található kis településen élők jelentős része (58%-a) halmozottan hátrányos helyzetű, roma etnikumú. A helyi

önkormányzat semmilyen tevékenységet nem végez a környezettudatos életvitel, szemléletmód erősítése érdekében, és a helyi felnőtt lakosság környezeti attitűdje is alacsony szintű. A településen élő gyermekek környezeti attitűdjei viszont pozitívnak tekinthetők.

10. Az iskolai nevelés gyakorlata kiváló a vizsgált településen az új iskolaépületben. A gyermekek környezeti attitűdjeinek szempontjából tehát alapvető fontosságú, hogy a *pedagógusok mennyire elkötelezettek a környezettudatosság* iránt.

6. Javaslatok

A Nemzeti Környezetvédelmi Programban és az attitűdvizsgálatok során feltárt *hiányosságok felszámolására javaslatokat* fogalmaztunk meg a disszertációban, melyek közül a legfontosabbakat bemutatjuk összefoglalásunkban:

- a helyi irányító apparátus vezetőjének, dolgozóinak *növelni kell a környezettudatosságát*, hisz a lakossági kapcsolataik révén „jó” példát tudnak mutatni (az intézmény külső megjelenésében, működésében és az általa nyújtott szolgáltatásokban tükrözhetné a fenntarthatóság elveit);
- *továbbképzések szervezése* az önkormányzati vezetők számára a környezettudatos szemlélet erősítése érdekében;
- a *lakosság tájékoztatása* az önkormányzatok részéről a helyi levegőminőség, a vízminőség, az élelmiszerbiztonság és a klíma egészségügyi vonatkozásait tekintve (helyi médiában, kampányok, akciónapok keretében, a település honlapján);
- önkormányzati szerepvállalás a környezeti szempontból *károsodott területek helyreállításában, a káros hatások csökkentésében, talaj- és vízvédelemben*.
- *figyelemfelkeltő kampányok* szervezése a lakosság egyéni cselekedetei és azok környezeti hatásainak (az éghajlatra, a talajra, a vízre, a biológiai sokféleségre) bemutatására, szemléltetésére;
- *fogyasztói attitűdök befolyásolása* a média bevonásával (esetlegesen a reklámok tartalmának szabályozásával):
 - valós szükségleteknek megfelelő fogyasztás
 - helyben előállított termékek vásárlása
 - „természetes, hagyományos, tartós” termékek iránti igény felkeltése;

- az előző célok elérése érdekében *médiaszakemberek képzése* elengedhetetlen a fenntarthatóság témakörében (tréningek formájában);
- mindenki számára elérhető *környezeti információs rendszer kiépítése*, mely szemlélteti a környezeti terheléseket, azok változásait és egészségügyi hatásait (mindemellett elengedhetetlen, hogy hiteles, ellenőrizhető információkat közöljön);
- *új mutatók kidolgozása*, a pontatlanok korrigálása a terhelések és a környezet állapotváltozásának folyamatos nyomon követése érdekében;
- a lakosság bevonása a *biológiai sokféleség megőrzésébe, a természet és tájvédelembe, a talaj- és vízvédelembe* (pl. védett fajok és területek megismertetése, népszerűsítése, hisz az ismeretük nélkül aligha várható el azok védelme);
- kerekasztal beszélgetések szervezésével jelen vizsgálataink eredményeit megismertetni az önkormányzati vezetőkkel;
- a polgármesterek *érzelmi bevonódásának elősegítése* a környezeti ügyekbe;
- az önkormányzatok szemléletformáló tevékenységét elősegítendő kívánatos lenne a települések számára *egységes honlapok* létrehozása, ahol *könnyen elérhető, jól értelmezhető, figyelemfelkeltő formában mutatnának be a helyi környezettel kapcsolatos információkat, a település Környezetvédelmi Programját, esetlegesen a Fenntarthatósági Tervüket*;
- a *gyermekek környezeti attitűdformálása* természettel, környezettel kapcsolatos élmények nyújtásával, tapasztalati úton szerzett ismeretek gyarapításával;
- a hagyományos *tanulási-tanítási környezet* megújítása új tanulási szintterrel, módszerekkel és eszköztárral (pl. gyakorlókert, terepmunka, erdei iskola);
- a *felőtt lakosság attitűdformálása tapasztalati úton* szerzett ismeretek és élmények útján, hisz az attitűdformálásban az érzelmi összetevők a dominánsak.

7. Publikációk

- PÁJER J. et al. (2005): A környezetvédelmi engedélyezés követelményei, gyakorlata és a fejlődés iránya. NYME-KKK-KHV, Sopron, p. 69. (SOMOGYI A.: társszerző a 12 fős szerzői kollektívában)
- ANNÁSI F., KOVÁTSNÉ N. M., PERÉNYINÉ S. A. (2006): *A civil részvétel támogatásának oktatási technikái* In: Pájer J., Kovács N. szerk.: A környezetvédelmi

engedélyezés követelményei, gyakorlata és a fejlődés iránya NYME-KKK-KHV, Sopron, pp.: 131-142.

- ANNÁSI F., CSEH S., KOVÁTSNÉ N. M., LAMPERT B., **PERÉNYINÉ S. A.**, SALLÓ M.(2006): *A társadalmi részvétel tartalmának és gyakorlatának felmérése* In: Pájer J., Kovács N. szerk.: *A kérdőíves megkérdezések végrehajtása ill. az esettanulmányok elvégzése – Mérőföldkö zárójelentés NYME-KKK-KHV*, Sopron, pp.: 35-76.
- **SOMOGYI A.** (2006): *Önszabályozó magatartásra nevelés*; In: *Projektpedagógia – Projekt módszer VII.*, Kecskemét, pp36-41.
- **SOMOGYI A.** (2008): *Lakossági attitűdök a környezeti problémákkal kapcsolatosan*, In: *Eruditio-Educatio*, Selye János Egyetem Tanárképző Kara, Komárom, pp.: 55-67.
- KOVÁTSNÉ N. M.- **P. SOMOGYI A.** (2010): *A környezettudatos nevelés és a kulcskompetenciák*. In.: *Társadalmi jelenségek és változások*. Selye János Egyetem, Komárom, pp.170-188.
- **SOMOGYI A.** (2005): *Környezetpedagógia doktori program a Nyugat-Magyarországi Egyetemen*, Vivat Academia, Sopron, 2005/5.
- **SOMOGYI A.** (2005): *A lélekápoló csend*, Apáczai Napok Tanulmánykötet, Győr, pp.: 21-24.
- **SOMOGYI A.** (2005): *Ép testben ép lélek, Hogyan tovább?*, Győr, 2005/10.
- **SOMOGYI A.** (2005): *A megfelelő önértékelésért, Hogyan tovább?*, Győr, 2005/4. p.: 26.
- **SOMOGYI A.** (2005): *Az énkép alakulása iskoláskorban*, *Természetbarát* (szerk.: Kovátsné dr. Németh Mária) VI. évf. 1. szám

